

Népzene gyűjtés a zemzemek földjén

Türkmén expedíció – II. rész

Miután a Türkmén Kulturális Minisztériumban meggyőződtek, hogy Asgabadi üvegpalotáinak nézegetése helyett valóban falvakba akarok menni, 2011. április 26-án végre megadták az engedélyt, hogy elrepüljek a Kaszpi-tenger mellett fekvő Türkmenbasiba, ahonnan éjszaka Balkan megye központjába Balkanabatba kocsikáztunk át. Innen indultunk azután hosszabb-rövidebb népzenei gyűjtőutakra.

Türkmenisztánban a külföldi csak hivatalos helyen szállhat meg. Ezt szomorúan vettem tudomásul, mert gyűjtés közben falvakban, magánházakban szeretek lakni, ez rendkívül hatékonyra és gazdaggá teszi a gyűjtést. Ráadásul Balkanabatban ismét luxus szállodában szállásoltak el, ami vérszesen apasztotta a büdzsémeket. Átköltöztem hát egy jóval olcsóbb *mihmanhanéba* (vendég-házba), amely nagyon kellemes szállásnak bizonyult. Itt az a néhány külföldi lakhat, akiket a türkmén állam hívott meg. Mint e kiváltságos csoport tagja, máshol nem, csak a megszervezett programú turistacsoportok rögzített útvonalain mozoghattam.

Utamra elkísért az Asgabadi Konzervatórium tanára, Dzsemile *hanim* (a nők tisztelt megszólítása), amit a helybeliek hitetlenkedve néztek: „türkmén hölgy egy külföldi férffal?”. Szegény nem is bírta sokáig a pressziót, és két nap múlva hazautazott. Magamra maradtam hát, pontosabban a mellém rendelt Tahir *agával* (azaz úrral), aki csak türkménül beszélt, de igen jó segítőnek bizonyult egész utamon. Ő volt az, aki már az első perctől hiányolta az úti engedélyemet. És milyen igaza volt! Volt

ugyan meghívásom a Kulturális Minisztériumtól, és adtak mellém kísérőket, biztosítottak autót, de kiderült, hogy mindez kevéssé az *Emigrácija* (idegenrendészet) számára.

A városok előtt szigorú az ellenőrzés, a mi sofőrjeinket azonban Balkanabat körzetében mindenki ismerte, és kocsinkat eleinte nem is állították le. A gyűjtőút szépen kezdődött. Balkanabaton kívül Dzsebel, Oglanlı, Hazar falvakban vettem fel éneket, hangszerjátékot és táncot.

Az Azerbajdzsánnal szemközt, a Fekete-tenger partján fekvő Celeken falva különösen érdekes volt, mert lakói az iráni határ melletti elzárt Esenguly-ból származtak.

Órákig utaztunk sivatagos területeken, ahol a homok újra meg újra vissza akarja nyerni uralmát az út felett, míg Hazarba értünk. Errefelé nem olyan a sivatag, mint a hatalmas Kara-kum, melyben elszórtan akadnak növények is. Itt homok, homokdűne, amíg a szem ellát. Celekenbe érve kis csoportunkat legelőször is megebédeltették. Négyen voltunk, Dzsemile, az asgabadi zenekutató, Tahir aga, a mellém kirendelt kaulauz és felügyelő, a sofőr, végül én magam. Az asztalnál ült még vendéglátónk, a falu polgármestere és Besim úr, a helyi együttes vezetője. Ez utóbbinak a neve beszédes: a török *bes* (öt) szóból származik, öt testvére közül ugyanis ötödikként született meg.

Úri gyűjtés ígérkezett, mert mialatt fogyasztottuk a csirkecombot, salátát és burgonyát, a tengerpart közelében tizenhárom-tizennégy idősebb asszony és mintegy harminc fiatal lány és fiú gyülekezett, készen arra, hogy énekeljenek, táncoljanak.

A falusiak mind jellegzetes *jomut* viseletben voltak, és felfedeztünk közöttük olyanokat is, akik egy húsz éve a faluban készült fekete-fehér filmfelvételen is már szerepeltek. A tengerparton a homokra terített szőnyegen ülő húsz – köztük idősebb és fiatalabb – nővel szembe leültem, és kezdődött a gyűjtés. Először az altatókat (*huvdi*), vallási dalokat (*zikir* és *gazel*), esővarázsló dallamokat, a női dalokat (*lele*), Ramazan havi dalokat (*jaramazan*) és a lakodalmi dallamokat kérdeztem, majd sorban énekelték a siratókat is. Újra kiderült, hogy a tulajdonképpeni népzenei forma igen kevés, a nagy változatosság a félprofesszionális *bahsik* (énekmondók) repertoárjában mutatkozik. Mégis, a nők előadásmódja, a különleges intonálások, belső ritmusok egyfajta gazdagságot sugalltak, és kétség nem fért hozzá, hogy a közösség zenei szükségleteit elégítik ki. A nép ugyanis éneklés vagy tánc közben nem kifinomult, különösen nem túlfinomult élményekre vágyik, hanem a zene segítségével egy közös harmóniában olvad fel.

Az ének után kezdődött a tánc, amely ebben a formában a legutóbbi idők fejleménye. Négy-öt éve ugyanis utasításba adták, hogy lehetőleg minden faluban alakuljon néptáncgyűjtés. Ennek a folyamatnak azonban nincs átgondolt alapja, ezért az egységesedés, a sablonosodás a jellemző. Szerencsére a tánckarokban kötelezően vannak idősebb emberek is, akik valamelyest továbbörökítik a régebbi hagyományok egy részét. A türkmén táncok alapja az a gyógyításra, a szemmelverés elleni védekezésre, vagy éppen az iszlám vallási *zikir* forgás során használt szertartásos mozgássorozat, amelyet sokan a régi sámán szertartásokra vezetnek vissza.

A *zikir* táncait kevéssé változtatott formában *kustdepi* néven ma is táncolják, de már vallási, gyógyítási tartalom nélkül. A táncokat egy *divana* nevű, rubato módon előadott vallási eredetű dallam vezeti be, majd egy- vagy háromrészes tánc-ciklus következik. A *zikir* dallamok kötöttek, kevéssé variálódhatnak, és bonyolult szerkezetük meglehetősen eltér a népdalokétól.

A táncok alatt rendszerint erősítőn felharsanó zene szól, a dalok azonban hagyományosak, és a fiatalok is tudják azokat. Megkértem őket, hogy saját énekükre táncoljanak, ezt egy túlkoreografált táncsorozat felejthető ellejtése után meg is tették. Hajnal felé mentünk vissza Balkanabatba, és készültünk a következő gyűjtésre.

Egy régi fotó az Asgabadi Konzervatórium archívumából

Lakodalom Etrekben

Másnap az iráni határ menti Esenkuly-ba mentünk, ahol hasonló volt a szcenárió mint az előző nap: először idős asszonyoktól gyűjtöttem, majd a táncosok következtek. Érdekes volt megfigyelni, ahogyan a fiatalabbak, és főleg a tánckarvezető nő az idősök „bemutatójára” reagáltak. Részben lépéseket tanultak tőlük, másrészt azonban ki is oktatták őket, hogy nem jól tudják. Itt is a Celekenben hallottakhoz igen hasonló dallok kerültek elő, noha sikerült néhány jellegzetes variánst gyűjteni. Ezután körbejártuk a vidéket, és kisebb házakban folytattuk a munkát. Tahir aga már nagyon aggódott az engedély hiánya miatt, és amikor este, elalvás előtt kiléptem szállásunk elé friss levegőt szívni, szigorúan rám szólt: itt nem lehet csak úgy mászkálni.

Másnap reggel tovább utaztunk Etrek felé, ahol az előzetes hírek szerint két lakodalom és egy helyi szentről való megemlékezés is kilátásban volt. Ennél szebbet egy népzene kutató nemigen álmodhat. A faluban beültünk egy teára a polgármesterhez. Az idegenrendészet egy katonája is csatlakozott hozzánk. Kedvesen elbeszélgettünk, el kérte az útlevelünket bepecsételni, mi pedig elindultunk a lakodalomba.

Már állt a jurta, az asszonyok nyomában én is bementem felvenni az eseményeket. Bent a pár rokonsága énekelt jókívánságokat, egyik nő a másik után. Már nem is lepődtem meg, hogy a szokott dallamok variánsait hallom. A menyasszonyi jurtaból áthajtottunk a vőlegény házához, ahol nagy hangfalakból döngött a modernebb zene,

a házban azonban a nők ebéd előtt és alatt megállás nélkül dalolták a hagyományos énekeket. Felvettem a kinti táncokat, a benti énekeket, a menyasszony vonulását, majd az ajándékok átadását, amely szintén ének-szóra történt. Talán mondanom sem kell

már, hogy mindegyik ugyanarra a dallamtípusra történt. Érdekeség, hogy a türkmén férfiak nem énekeltek, de volt két megfogadott férfi énekes, akik, amikor a nők kifogytak énekelni valójukból, illetve a lakodalom bizonyos pontjain, például vendég érkezé-

Pásztor zenél a sivatagi pásztorszálláson

Türkmen bahsik zenéknek a Serdari díszjurtában

sekor, ajándékok átadásának kezdetekor és más esetekben nagy lendülettel és kedvvel daloltak.

A lakodalom szünetében visszamentünk a polgármesterhez, ahol azonban komor arccal fogadtak: menjünk az idegenrendészethez. Ott közölték, hogy Kulturális Minisztérium ide vagy oda, nincs érvényes en-

gedély, fizetnem kell ötszáz dollár büntetést (ez itt egy egész vagyon), majd el kell hagynom Balkan megyét, sőt Türkmenisztánt is. Ez bizony hideg zuhany volt, különösen a lakodalom forgatagából kiszakadva. Hiába telefonálgattam a minisztériumba, nem volt mit tenni, a sivatagi tájon át visszaporoszkáltunk Balkanabadba.

Mégis, ha néha kissé titokban is, folytattuk a gyűjtést, ráadásul két héttel később Et-rekből eljuttattak hozzám egy videófelvételt, melyen végigkövethetem a lakodalmat.

A gyűjtés számtalan eseménye közül a Szerdar településen és a Kara-kum sivatagban eltöltött napokról írok még egy-két szót.

Jomut lányok és asszonyok Celeken településen

Etrek után meglátogattuk Szerdart, mely Balkanabad és Etrek között fekszik. Ez a helység Balkan megyén belül a bahsik egyik központja, ide mindenképpen érdemes volt eljönni. Éppen készülődtek a „Győzelem Napját” megünnepelni, azt a napot, amikor a Szovjetunió győzött Németország felett. Hatalmas ünnepek országoszerre, veteránok a fő helyeken, szónoklatok, felvonulások, tánc és zene. Felvettem az ünnepség elejét, amikor bahsik is zenéltek, majd közülük többet a felállított díszjurtába invitáltunk, ahol folytattuk a gyűjtést. Egy mást követték a bahsi mesterek, egyik trió jött a másik után. A jurta falai kizárták a népiünnepély zaját, itt bent az énekesek a kíséző *dutar* és *gidzsak* hangszerekkel elvárszolták a hallgatóságot. Végül még a *medeniyet evibe* (kultúrházba) is elmentünk, ahol a szép türkmén lányok és fiúk mutaták be táncukat. A helyi *hakem* (polgármester) asszony azonban már a kezdetben sem fogadott minket túl szívesen, és hamar híre jött, hogy a rendőrség is elkezdett érdeklődni utánunk, jobbnak láttuk hát, ha továbbállunk.

Tahir aga egyik ismerősének házában folytattuk a gyűjtést estig, bahsikkal és számos asszonnal. Magam is megpróbálkoztam a gidzsakkal, ez hegedűs múltammal nem tűnt reménytelennek. Összebarátkoztam a mesterrel, akivel a magyar és türkmén zene közös szálait próbáltuk bogozgatni türkmén nyelven. Megbeszéltük, hogy másnap a Kara-kum sivatagban újra találkozunk.

Egy zarándokhelyen éjszakáztunk, ami Parau Bibi női szenthez kapcsolódik. Ő Dzsingisz kán lovasai elől menekült, amikor a hegy kinyílt előtte, átengedte, majd újra bezárult, hogy üldözői ne tudják elfogni. Erre a nevezetes helyre nem csak Türkmenisztánból, de más török országokból is jönnek emberek. Közös imádkoznak, a gazdagabbak megvendégelik a szegényebeket, békés, szereteteli hangulat lengi be a helyet. A számunkra kinyitott, bútor nélküli helyiségben szőnyeg volt az ágy, és a székényekből lehetett takarót kivenni. A műezzin hangjára és halk esti imák duruzsolására aludtunk el. Napkeltekor felsétáltam a hegyre, a szent tiszteletére emelt dzsámihoz, amelyik mellett egy kis barlangban lehetett fohászolni.

Reggel korán autóval indultunk a sivatagba a pásztorokhoz. Hosszasan haladtunk a Kara-kum-csatorna mellett, amely ezer kilométernyiről szállítja ide a vizet, míg végre megpillantottuk az ezerháromszáz birkából álló nyáját, a szamarat, a kutyákat és a két pásztor. Megérkeztünk a Kara-kum részének számító Csil Memet sivatagba. Egy

kiszuperált teherautó volt a pásztorok szállása, a tiszteletünkre azonban leterítettek a homokra egy gyönyörű szőnyeget, birkát vágtak, és ettük a frissen sültet, húst hússal. A hihetetlenül népes és lelkes légyhadsereget leszámítva minden nagyon barátságos és kellemes volt. Kötelezően előkerült a vodka is, és kezdődött a zene. Három énekes-dutáros bahsi volt jelen, és egy gidzsakos, aki kéthúros vonós hangszerén játszott. A hangszerduó finom, mégis erőteljes hangzása kíséretében hangzottak fel az énekek. Időnként egy második dutáros is beszállt, ami előnyös volt a zene tömörsége szempontjából, mert az énekesek éneklés közben csak nagyon egyszerű kíséretet pengettek, vagy éppen abba is hagyták a hangszerjátékot, és csak a közjátékoknál kaptak intenzívebben a húrokba.

Egész éjszaka, nyolc órán keresztül szólt a zene. Leszállt a nap, a sivatag teljes sötétségbe burkolózott, csak a csillagok világítottak. Itt éreztem rá a türkmén zene nagyszerűségére, itt szerettem bele a bahsik összetett művészetébe. Különösen tetszett az egyik fiatal pásztor éneke, aki elhatározta, hogy megtanul dutáron játszani, és órákat is vett az egyik mestertől. Dallamai közül több is szoros kapcsolatokat mutatott egyes ereszkező anatóliai török és magyar népdalokkal.

A pásztorok és a vendégek már nyugovóra tértek. Lassan mi is lefekvéshez készülődtünk a zenészekkel. Házigazdáink „szeretettel” közölték, hogy éjszaka jöhetnek kígyók, és *zemzemek*, fő, hogy ne mozogjunk sokat, ha egy állat elkúszik mellettünk, vagy közelről megszemlél. A kígyó is elég félelmetesnek tűnt, de az ismeretlen *zemzem* (sivatagi gyík) tűnt csak igazán borzalmasnak, különösen, hogy egy kiakasztott példányát a közeli bokrokban megszemlélhettük. Egyik állathoz sem volt azonban „szerencsénk” az éjszaka folyamán.

Hajnalban halk énekre ébredtem. A sivatagban nincs műezzin, aki elénekelné az imára hívó dalt, ezért a kelő nap első sugarinál két pásztor felment egy dombra, egyikük elénekelte az *ezant*, majd énekelve-hajlongva elvégezték-elénekeltek szokásos szertartásukat. A természet „sivatagi imaházában” legalább olyan lenyűgöző hatása volt ennek az egyszerű, bensőséges jelenetnek, mintha a párizsi Notre Dame-ban ültünk volna egy misén. Csodáltam ezeket az embereket: ha kell zenélnék, ha kell felszolgálnak, birkát vágnak vagy éppen istentiszteletet celebrálnak. És mindezt a megfelelő méltósággal és alázattal.

A gyűjtés még hetekig folyt. Tizenhat faluban százötven adatközlőtől húsz órányi videófelvételt készítettem négyszáz dallam-

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Térítésmentesen igénybe vehető stúdióidő elnyerésére

A Hagyományok Háza pályázatot ír ki hivatásos és műkedvelő népzenei együttesek, hangszeres és énekes szolisták, illetve énekegyüttesek részére. A felhívás célja, hogy a népzenei (revival) mozgalom előadóinak színvonalas produkciói önálló CD-lemezen megjelenhessenek. A pályázatokat elbíráló szakmai zsűri döntése alapján minden évben három nyertes pályázó kaphat lehetőséget arra, hogy zenei anyagát az intézmény hangstúdiójában, maximum 50 órában hanghordozóra rögzítse.

Pályázni a magyar nyeloterületről származó, hagyományhű előadásmódú és hangszerelésű magyar, illetve nemzetiségi népzenevel lehet. A hagyományörző előadók, továbbá a népies műzenét játszó zenekarok és a hivatásos zeneszerzők tevékenysége pályázatunk körén kívül esik, így felvételeiket nem áll módunkban fogadni.

További felvilágosítás:

Mohácsy Albert, +36/1-225-6086,
mohacsy.albert@hagyomanyokhaza.hu

A pályázat benyújtásának határideje:
2012. május 4.

ról, a tájakról, a szokásokról. Beszereztem a fontosabb lemezeket, könyveket és előkészítettem a következő utat is. Mindez igen jó alapot ad majd a türkmén *jomut* törzs zenéjének részletes leírásához.

Végül hadd szóljak egy két szót a már körvonalazódó zenei tanulságokról. A türkmén népzene alaprétegei erős szerkezeti és néha dallambeli hasonlóságokat mutatnak az azeri népzenevel. Ugyanakkor meglehetősen eltérnek az anatóliaitól és az északi török pentaton anyagtól is. A nagyobb formák, ezen belül szabályos négysoros, ereszkező dallamok csak a félprofesszionális énekmondóknál fordulnak elő. Ezek között több olyan dalt vettem fel, amelyek más török népek, illetve a magyarok zenéjének egyes stílusai is besorolhatók. Becslésem szerint ez a repertoár mintegy száz-kétszáz dallamból áll, és még komolyabb kutatást igényel. Mindenesetre, ahogyan más déli török népeknél is jellemző, a pentatóniának itt nincs nyoma.

Be kell vallanom, gyűjtésem talán legfontosabb személyes eredménye, hogy megszerettem a türkmén népet és népzenejét.

Sipos János
(a szerző felvételei)